

ALCOHOLISME IN DE TWEEDE HELFT VAN DE 19e EEUW HET JENEVERVERBRUIK IN DE BRUGSE HERBERGEN ¹

F. DELOS °

1. Alcoholproblemen in de tweede helft van de 19e eeuw

Over het alcoholisme, een term gecreëerd in 1852 door een Zweeds geneesheer ², en het overmatig drankgebruik is reeds heel wat inkt gevloeid. Niet alleen historici, ook tijdgenoten hebben zich vaak uitgelaten over het drinken en het drankmisbruik. Doorheen heel de geschiedenis zijn er klachten geuit omtrent het overdadig drankgebruik en op geregelde tijdstippen werden er ordonnanties en wetteksten uitgevaardigd om de zogenaamde onmatigheid in te dijken ³. In hoeverre al deze beschuldigingen van de tijdgenoten gerechtvaardigd waren en het alcoholisme werkelijk een sociaal probleem vormde is evenwel een andere zaak. Wat betreft de tweede helft van de vorige eeuw is er echter weinig plaats voor twijfel: er werd aardig wat door de keel getogen.

° Lic. geschiedenis, Louis Van Sluysstraat 12, Blankenberge.

1. Dit artikel is een bewerking van een gedeelte van mijn licentiaatsverhandeling "Herbergen en hun betekenis. Brugge 1830-1914", voorgedragen in 1988 aan de R.U. Gent, sectie geschiedenis, met als promotor prof. dr. R. Van Eenoo. Zie ook F. DELOS, *Herbergen en militairen in het 19de-eeuwse Brugge*, Biekorf, LXXXIX, 1989, 4, pp. 434-439.

2. M.R. MARRUS, *Social drinking in the belle époque*, *Journal of social history*, VII, 1974, 2, p. 117.

3. zie o.a. A. COSEMANS, *Alcoholisme en drankbestrijding in vroeger eeuwen*, *Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, X, 1956, pp. 81-127.

Tijdens de eerste helft van de 19e eeuw constateert men, hoogstwaarschijnlijk ten gevolge van verarmingsprocessen en een verminderde geldverspilling, dalende verbruikscijfers voor wijn, bier en jenever, met een absoluut dieptepunt rond de jaren 1850⁴. Specifiek voor Brugge beschikken we niet over concrete cijfers, doch G. De Vos constateerde aan de hand van de octrooiregisters van Brugge een dalend bierverbruik tijdens de periode 1800-1850⁵. Voor wat jenever betreft is niets geweten omtrent fluctuaties in het verbruik. Tijdens de tweede helft van de vorige eeuw doet zich een heel andere en uiterst spectaculaire beweging voor. Volgende cijfers, die het gemiddeld jaarlijks hoofdelijk verbruik in België weer geven, tonen dit beter dan wat ook aan⁶.

Gemiddeld drankverbruik in liter per hoofd per jaar

	bier	jenever	wijn
1851-1854	138,25	5,87	2,38
1861-1863	137,50	6,82	2,35
1870-1872	159	7,66	3,55
1879-1881	160	9,75	3,75
1885	162	9,25	3,39
1890	179	9,29	3,54
1895	192	10,56	4,12
1900	221	9,37	4,65
1904	219	5,84	4,32

4. M. BOONE e.a., *Dagelijks leven. Sociaal - culturele omstandigheden vroeger en nu*, Deurne - Ommen, 1982, p. 134 (Culturele geschiedenis van Vlaanderen, X).

5. G. DE VOS, *De voedingstoestanden te Brugge (1800-1860). Een bijdrage tot de studie van de levensstandaard*, Gent, R.U.G. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1984, pp. 156-157.

6. V. DE VAUCLEROY, *Situation de l'Alcoolisme en Belgique. Congrès national belge contre l'Alcoolisme. Liège, 24-25-26 août 1905*, Liège, 1905, pp. 17-19. De auteur baseerde zich voor deze cijfers op officiële documenten zoals de "Situation générale du Royaume" en de "Annuaire Statistique".

Voornamelijk de consumptie van jenever kende een onrustwekkende stijging, met een maximum van meer dan 10 liter per hoofd per jaar in 1895. Van toen af volgde er een steeds snellere daling, waarschijnlijk ten gevolge van een vernieuwde wetgeving. Inderdaad, de wet van 17 juli 1889 bepaalde dat elke persoon die een nieuwe drankgelegenheid wenste te openen waar sterke drank zou worden verkocht (dus jenever, geen bier) aan een jaarlijks vergunningsrecht zou worden onderworpen waarvan de hoogte afhankelijk was van het aantal inwoners van de gemeente waar die nieuwe drankgelegenheid gevestigd was. Voor gemeenten met 30 à 50000 inwoners, zoals Brugge, werd dit recht vastgelegd op 150 frank⁷. Het gevolg van dit alles was dat, officieel althans, het aantal herbergen waar enkel bier werd getapt snel steeg: 6089 in 1889 en veertien jaar later, in 1903, reeds 81429. Het was echter een publiek geheim dat heel wat herbergen clandestien jenever schonken, zodat bovenstaande officiële cijfers wel met enige omzichtigheid moeten worden gehanteerd⁸. Niettemin was er vanaf 1895 wel degelijk een daling van het jeneververbruik, doch dit werd meer dan goed gemaakt door een sterk stijgende bierconsumptie. België werd van een jeneverland een bierland⁹.

Kortom, het alcoholverbruik was in de laatste decennia van de 19e - begin 20e eeuw indrukwekkend hoog, niet alleen in België¹⁰, doch ook in de ons omringende landen zoals Frankrijk¹¹ en Duitsland¹². Voor Brugge ontbreken precieze cijfers doch het alcoholisme was ook hier alomtegenwoordig. Maakte de Gazette van Brugge in de 50-er en 60-er jaren van de vorige eeuw slechts zeer sporadisch allusie op een onmatig drankgebruik, dan is dit niet meer het geval in de jaren '70 en zeker niet in de jaren '80 en '90. Met de regelmaat van de klok kunnen we dan steeds dezelfde artikels en klaagzangen

7. *Pasinomie*, 1889, pp. 497-510.

8. V. DE VAUCLEROY, *Op. cit.*, p. 14, p. 20.

9. K. VAN ISACKER, *Mijn land in de kering. Deel I. Een ouderwetse wereld 1830-1914*, Antwerpen - Amsterdam, 1978, pp. 194-195.

10. zie o.a. M. TIMMERMAN, *De sociale ernst van het Alcoholisme en de mobilisatie voor de Drankbestrijding vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw*, Gent, R.U.G. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1981, 379 p.

11. M.R. MARRUS, *Op. cit.*

12. J.S. ROBERTS, *Der Alkoholkonsum deutscher Arbeiter im 19. Jahrhundert*, Geschichte und Gesellschaft, VI, 1980, 2, pp. 220-242.

lezen over het alcoholisme. Heel vaak grote artikels op de frontpagina, nog veel meer kleinere berichtjes op de binnenbladzijden waarin verhaald wordt hoe deze of gene drinkebroer dit of dat heeft uitgespookt of beschadigd. De dronkenschap, zelfs onder sommige vrouwen en kinderen, was de oorzaak van echtelijke ruzies en ruïneerde het gezinsleven, gaf aanleiding tot allerhande vechtpartijen en kleine kriminaliteit, was de oorzaak van armoede en het toenevend aantal zelfmoorden en krankzinnigen. Dit was de algemene teneur van deze artikels en, meer algemeen, van de burgerlijke propaganda tegen het alcoholisme, waarop we straks nog zullen terugkomen.

Dat er veel gedronken werd bewijzen de verbruikscijfers en dat het alcoholisme een probleem vormde staat buiten kijf. Doch wat de preciese sociale gevolgen waren van het overmatig drankgebruik (we zouden ons bijvoorbeeld kunnen afvragen hoeveel procent van de arbeidersgezinnen werkelijk te lijden hadden van alcoholproblemen) is zeer moeilijk, zonet onmogelijk na te gaan. J. Lalouette steekt alvast een waarschuwend vinger omhoog: "Je crois donc pouvoir dire que le discours bourgeois sur le débit de boissons est un discours de classe, en partie mythique... Quant à l'alcoolisation au cabaret, elle me semble impossible à mesurer; telle qu'elle a été rapportée, elle est très certainement le fruit d'une généralisation abusive de scènes d'ivresse ¹³."

Het is overigens opvallend hoe de evolutie van de verbruikscijfers van alcoholische dranken parallel loopt met de evolutie van het aantal herbergen. De cijfers van het aantal herbergen in het 19e eeuwse Brugge zijn illustratief ¹⁴.

	1807	1820	1833	1846	1857	1866	1887	1902
aantal herbergen	283	391	456	464	486	667	1160	1296
aantal inwoners	31469	33469	42198	46765	47575	47015	46187	48521
aantal inwoners/ herberg	111	87	93	101	98	70	40	37

13. J. LALOUETTE, *Le discours bourgeois sur les débits de boissons aux alentours de 1900*, Recherches Fontenay - sous - Bois, 1977, 29, p. 345.

14. F. DELOS, *Er was geen ontkomen aan : herbergen in het 19de-eeuwse Brugge*, te verschijnen in Brugs Ommeland.

Gedurende de laatste decennia van de 19e eeuw gingen drankzucht en herbergbezoek dus blijkbaar hand in hand¹⁵. Een verklaring geven voor het alcoholisme in de tweede helft van de vorige eeuw is niet gemakkelijk. Men moet echter zeker oog hebben voor de toenmalige slechte woonomstandigheden van een groot deel van de bevolking en het totaal ontbreken van alternatieve ontspanningsmogelijkheden, waardoor de herberg, met de drank, het enige toevluchtsoord was. M. Timmerman wijst in haar licentiaatsverhandeling ook op de onvoldoende voeding van grote delen van de bevolking die het hongergevoel met sterke drank wensten te onderdrukken, op de mentale naïviteit en de volksoordelen nopens de heilzame werking van alcohol (het verwarmt, het geeft wat kracht, het verdrijft de moeiheid) en op het ontbreken van andere dranken zoals koffie, dat nog niet door de lagere klasse geconsumeerd werd, en water dat - toen al! - dikwijls vervuild was en niet geschikt voor menselijk gebruik¹⁶. Inderdaad kon men in 1873 in de Gazette van Brugge lezen dat de bewoners van de Vuldersstraat zich bitter beklagen "over de schaarsheid van drinkbaer water. Het water van het Vuldersreitje is tegenwoordig zoo vuil, zoo stinkend dat het onbruikbaar is geworden¹⁷." En nog in 1895 zei de Brugse burgemeester "qu'il est impossible d'établir un service d'eau de bonne qualité, à moins de recourir à des eaux situées très loin de la ville¹⁸."

M.R. Marrus wijst, in navolging van de Belgische socialistische voorman Emile Vandervelde, op de relatief verbeterende levensstandaard gedurende de tweede helft van de 19e eeuw, zoals die waarschijnlijk ook te Brugge heeft plaatsgehad. Het zouden namelijk niet de grootste sukkelaars zijn geweest die het meest dronken,

15. Bestond er voor de burgerlijke tijdgenoot een onlosmakelijk verband tussen de ongebreidelde stijging van het aantal herbergen en het alcoholisme, dan zijn sommige hedendaagse historici iets genuanceerder, zonder het verband echt te loochenen. Zo schrijft J. LALOUETTE, *Op. cit.*, p. 344: "Pour ma part, j'aurais assez tendance à penser que le cabaret n'est pas en soi un lieu d'alcoolisation, qu'il n'est pas la cause de l'alcoolisme, mais que, lorsque les conditions de misère matérielle et psychologique sont réunis pour qu'un individu, un peuple boive, il en devient un excellent moyen."

16. M. TIMMERMAN, *Op. cit.*, passim.

17. *Gazette van Brugge* (verder: GVB), 16.07.1873/2,B.

18. R. BOONE, *Overheidszorg voor drinkwater in Vlaanderen*, Gent, s.d., p. 52.

maar wel diegenen die een - klein - beetje geld en tijd te spenderen hadden doch ook nog genoeg problemen om te ontvluchten. En deze groep groeide ¹⁹. J.S. Roberts houdt er een ietwat andere stelling op na. In een voorindustriële maatschappij, waar er weinig contant geld was en een relatief hoge alcoholprijs, was het drinken gebonden aan de cyclus van kerkelijke en familiale feestdagen, die veelal aanleiding gaven tot grote drinkpartijen. Met de industrialisatie en de plattelandsvlucht, zo betoogt Roberts, brachten velen hun drinkgewoontes naar de stad mee, waar ze voor het eerst geconfronteerd werden met regelmatig contant geld enerzijds en overvloedige en steeds goedkoper wordende alcohol anderzijds, wat onvermijdelijk tot misbruiken moest leiden ²⁰.

Om de alcoholsituatie gedurende de tweede helft van de 19e eeuw, die we tot op heden globaal hebben behandeld, wat te concretiseren en vanuit een welbepaald gezichtspunt te bezien, namelijk het jeneverdebiet in enkele Brugse herbergen, wensen we een unieke bron voor te stellen, die in private handen berust, en die we hebben omgedoopt tot "het boek Van Houtryve" ²¹.

19. "What happened was that as working conditions began to improve, and as wages slowly went up, workers naturally turned to drink during a transitional period because they were still adjusting to a more affluent state of affairs. ... Paradoxically, Vandervelde was able to argue, the rise of alcoholism among the working classes was a sign that they were making rapid social progress." M.R. MARRUS, *Op. cit.*, p. 132.

20. J.S. ROBERTS, *Op.cit.*, pp. 235-237.

21. We bedanken van harte de heer en mevrouw J. Neef voor de welwillendheid waarmee ze ons dit document ter inzage gave en hun toelating om het in dit artikel openbaar te maken.

2. Het "boek Van Houtryve" en het jeneververbruik in de Brugse herbergen

Van Houtryve was een jeneverstokerij, gevestigd in Rozendal te Brugge. Reeds in de "Wegwijzer" van het jaar 1828 stond er onder de rubriek stokers: "Van Houtryve, (wed.), roos." ²². De laatste maal dat de stokerij Van Houtryve werd vermeld was in de Wegwijzer van het jaar 1881 ²³. Was er sprake van een faillissement of stierf het laatste lid van een stokersdynastie? Daar hebben we het gissen naar.

Het document is een boek met de leveringen gedaan door de stokerij Van Houtryve aan haar klanten. Het boek vangt aan op 1 januari 1868 en eindigt in december 1872: het beslaat dus een periode van 5 volle jaren. Slechts heel uitzonderlijk werden er nog leveringen uit 1873 genoteerd. Zo bijvoorbeeld werd aan de handelaar Bouché, die woonde "aen de statie", in de periode van 10 april tot 12 juli 1873 1 fles brandewijn, 1 fles wijnazijn, 2 flessen fijne olie en 3 flessen Spaanse wijn geleverd, dit alles voor een bedrag van 14 frank en 20 centiemen (p. 133 van het boek).

Het boek, dat 27 op 43 centimeter meet, telt 356 dubbele pagina's. De linkerpagina is de debetzijde, de rechterpagina de creditzijde. De debetzijde is verdeeld in 3 kolommen met in de eerste kolom de datum (jaar, maand en dag), in de tweede kolom een korte omschrijving van het geleverde met de prijs per liter (bijvoorbeeld "een vat genever 246 liters... 85 ct") en in de derde en laatste kolom het totale bedrag van de levering; in het gegeven voorbeeld was dat 209,10 frank. Op de creditzijde werden de betalingen van de klanten aan Van Houtryve geregistreerd. Er zijn eveneens 3 kolommen met eerst de datum, in de middenkolom een omschrijving van hetgeen precies betaald werd (bijvoorbeeld "Spetiën voor Solde

22. *Almanach der provincie van West-Vlaanderen en wegwyzer der stad Brugge, voor het schrikkeljaar 1828*, p. 136.

23. *Provinciale Wegwyzer van West-Vlaanderen en bijzonderlijk der stad Brugge voor het jaar 1881*, p. 115. De stokerij wordt evenmin vermeld bij de drie nog bestaande jeneverstokerijen in 1891: zie A. VANDEWALLE, *De Brugse brouwerijen*, in J.A. RAU, *De Brugse parochies*. 3. Het leven in O.-L.-Vrouw, Sint-Walburga, Kristus-Koning, Brugge, 1989, p. 18.

tot den 10 January 1868”) en in de laatste kolom het bedrag van de betaling. Bij dit boek steekt er nog een apart documentje dat een alfabetische opsomming geeft van de klanten van Van Houtryve met telkens een verwijzing naar de bladzijde in het boek waar we die klanten kunnen terugvinden.

In totaal heeft de jeneverstokerij in die 5 jaar aan 523 personen drank geleverd. Dit ging van een éénmalige levering van enkele liters drank tot vele tientallen leveringen van in totaal duizenden liters. De meeste klanten van Van Houtryve waren Bruggelingen, namelijk 295 of 56,4 %. De niet-Brugse klanten, toch nog altijd 228 personen, woonden veelal in de onmiddellijk omgeving van Brugge of toch zeker in West-Vlaanderen : Assebroek, Sint-Andries, Lapscheure, Oostkamp, Dudzele, Ieper, Tielt, Knesselare, Blankenberghe, Sijsele, enz... De faam van de Brugse jeneverstoker reikte echter verder dan de provinciegrenzen. Onder zijn klanten figureerden ook enkele personen uit Antwerpen, Brussel, Luik en Verviers. Stoker Van Houtryve kan dus een zeker commercieel dynamisme niet ontzegd worden.

Het kan ook niet verbazen dat die “verre klanten” voor Van Houtryve ook de meest interessante waren. Inderdaad, men ging geen stoker contacteren die honderd kilometer verder woonde voor enkel een paar vaatjes korte drank. Het ging om bestellingen van vele honderden liters. Zo deed een zeker J.B. Cuvelier uit Sint-Gillis nabij Brussel tussen 21 januari 1869 en 29 november 1872 niet meer dan 8 bestellingen, maar deze waren wel goed voor in totaal 45.719 liter jenever (p. 163-251-350). Ook “Juniet et Cie” uit de “rue du canal” in Brussel was een zeer belangrijke afnemer van jenever : in 1868 leverde Van Houtryve hem niet minder dan 40.454 liter jenever (pp. 50-156-172). Het weze duidelijk dat Cuvelier en Juniet geen herbergiers waren die hun jenever in een of andere kroeg verkochten. Dienden die vele liters jenever door deze twee Brusselaars aangekocht voor industrieel gebruik of waren het groothandelaars die de drank in hun streek doorverkochten aan herbergiers ? Dit is niet duidelijk vermits voor deze twee personen iedere beroepsaanduiding ontbreekt.

Meestal is het echter wel mogelijk te achterhalen of de klant herbergier is of niet. Het is belangrijk te weten hoeveel een Brugse herbergier aan jenever inkoopt om aldus een idee te hebben van de omzet van sterke drank in een Brugse herberg. Dit kan ons een zeer concreet beeld geven van het alcoholverbruik, veel sprekender dan

1877		1878	
11/10	100 lb	100 lb	100 lb
12/10	100 lb	100 lb	100 lb
13/10	100 lb	100 lb	100 lb
14/10	100 lb	100 lb	100 lb
15/10	100 lb	100 lb	100 lb
16/10	100 lb	100 lb	100 lb
17/10	100 lb	100 lb	100 lb
18/10	100 lb	100 lb	100 lb
19/10	100 lb	100 lb	100 lb
20/10	100 lb	100 lb	100 lb
21/10	100 lb	100 lb	100 lb
22/10	100 lb	100 lb	100 lb
23/10	100 lb	100 lb	100 lb
24/10	100 lb	100 lb	100 lb
25/10	100 lb	100 lb	100 lb
26/10	100 lb	100 lb	100 lb
27/10	100 lb	100 lb	100 lb
28/10	100 lb	100 lb	100 lb
29/10	100 lb	100 lb	100 lb
30/10	100 lb	100 lb	100 lb
31/10	100 lb	100 lb	100 lb
1/11	100 lb	100 lb	100 lb
2/11	100 lb	100 lb	100 lb
3/11	100 lb	100 lb	100 lb
4/11	100 lb	100 lb	100 lb
5/11	100 lb	100 lb	100 lb
6/11	100 lb	100 lb	100 lb
7/11	100 lb	100 lb	100 lb
8/11	100 lb	100 lb	100 lb
9/11	100 lb	100 lb	100 lb
10/11	100 lb	100 lb	100 lb
11/11	100 lb	100 lb	100 lb
12/11	100 lb	100 lb	100 lb
13/11	100 lb	100 lb	100 lb
14/11	100 lb	100 lb	100 lb
15/11	100 lb	100 lb	100 lb
16/11	100 lb	100 lb	100 lb
17/11	100 lb	100 lb	100 lb
18/11	100 lb	100 lb	100 lb
19/11	100 lb	100 lb	100 lb
20/11	100 lb	100 lb	100 lb
21/11	100 lb	100 lb	100 lb
22/11	100 lb	100 lb	100 lb
23/11	100 lb	100 lb	100 lb
24/11	100 lb	100 lb	100 lb
25/11	100 lb	100 lb	100 lb
26/11	100 lb	100 lb	100 lb
27/11	100 lb	100 lb	100 lb
28/11	100 lb	100 lb	100 lb
29/11	100 lb	100 lb	100 lb
30/11	100 lb	100 lb	100 lb
1/12	100 lb	100 lb	100 lb
2/12	100 lb	100 lb	100 lb
3/12	100 lb	100 lb	100 lb
4/12	100 lb	100 lb	100 lb
5/12	100 lb	100 lb	100 lb
6/12	100 lb	100 lb	100 lb
7/12	100 lb	100 lb	100 lb
8/12	100 lb	100 lb	100 lb
9/12	100 lb	100 lb	100 lb
10/12	100 lb	100 lb	100 lb
11/12	100 lb	100 lb	100 lb
12/12	100 lb	100 lb	100 lb
13/12	100 lb	100 lb	100 lb
14/12	100 lb	100 lb	100 lb
15/12	100 lb	100 lb	100 lb
16/12	100 lb	100 lb	100 lb
17/12	100 lb	100 lb	100 lb
18/12	100 lb	100 lb	100 lb
19/12	100 lb	100 lb	100 lb
20/12	100 lb	100 lb	100 lb
21/12	100 lb	100 lb	100 lb
22/12	100 lb	100 lb	100 lb
23/12	100 lb	100 lb	100 lb
24/12	100 lb	100 lb	100 lb
25/12	100 lb	100 lb	100 lb
26/12	100 lb	100 lb	100 lb
27/12	100 lb	100 lb	100 lb
28/12	100 lb	100 lb	100 lb
29/12	100 lb	100 lb	100 lb
30/12	100 lb	100 lb	100 lb
31/12	100 lb	100 lb	100 lb

Afb. 1. Leveringen en betalingen door herbergier Houtkeete van de herberg "in 't Keuntje" op de Vismarkt. Pagina 130 van het "boek Van Houtryyve".

bijvoorbeeld de vermelde cijfers omtrent het jaarlijks hoofdelijk alcoholverbruik in België.

Minstens 259 van de 523 klanten van Van Houtryve (of 49,5 procent, dus de helft) werden expliciet aangeduid als herbergiers. 148 van hen waren Bruggelingen, 111 hielden hun herberg buiten de Brugse vesten. Minstens 259, daar er voor 111 klanten geen enkele indicatie is over hun beroep en sommigen onder hen een zodanige hoeveelheid drank besteld hebben dat het meer dan waarschijnlijk ook herbergiers waren. Verder werden 46 klanten aangeduid als "négociant" of koopman, 24 waren landbouwer en 20 winkelier. Ook 9 brouwers, 3 timmerlieden, 2 advocaten en 2 smeden bestelden wel een iets bij Van Houtryve. Dit was waarschijnlijk voor persoonlijk gebruik. Er kan hier misschien opgemerkt worden dat, hoewel de meeste betalingen in speciën, in geld gebeurden, sommigen toch ook in natura betaalden. Zo was er de kleermaker G. Godart, die in 1869 enkele liters jenever had besteld voor een bedrag van 38,15 frank. Op de creditzijde van het boek stond dat van Houtryve 33,75 frank had ontvangen "in werkzaemheden" (p. 14). Een bijgevoegd briefje vermeldde waaruit de werkzaamheden bestonden :

	<i>"september 1869 : Dry broeken ermaekt en een gilet gearrangeert</i>	<i>fr. 6,00</i>
<i>oktober</i>	<i>Vier paletots gearrangeert</i>	<i>5,50</i>
	<i>Vier slaplyven gemaekt</i>	<i>8,00</i>
	<i>Een broek en gilet gemaekt - knopen</i>	<i>6,00</i>
<i>july 1870</i>	<i>Een broek gemaekt</i>	<i>2,75</i>
	<i>Een broek gemaekt</i>	<i>2,75</i>
	<i>Een broek gemaekt</i>	<i>2,75</i>
	<i>Total francs</i>	<i>33,75 "</i>

Geestelijken bleken eveneens nu en dan een opkikker te kunnen gebruiken. Zo bestelde de overste van de Broeders van Liefde van Brugge op 31 januari 1868 een vat jenever van 229 liters. Op 12 oktober van datzelfde jaar moest Van Houtryve weerom een vat jenever van ditmaal 257 liters aan de overste leveren (p. 65). Ook "Eerwaardig Canonink Maes" was van 1868 tot 1872 een regelmatig klant van stoker Van Houtryve (pp. 45-90).

Maar laten we terugkeren naar de herbergen. Om de jeneveromzet in de Brugse herberg te bepalen zijn we als volgt tewerk gegaan : van alle Brugse herbergiers die in 1869 en 1870 regelmatig bij Van Houtryve bestelden, hebben we het totaal aantal liter jenever tijdens

deze jaren besteld, opgenomen. Uiteraard is niet alle jenever besteld in 1869 en 1870 ook in deze jaren opgedronken geweest. Van een vat jenever besteld in december 1870 zal waarschijnlijk nog wel enkele liters pas tijdens de eerste maanden van 1871 in de herberg verkocht zijn. Anderzijds is de jenever die men begin 1869 in de herberg schonk, soms al eind 1868 besteld geworden. Al bij al mag men dus aannemen dat hetgeen een herbergier in 1869 en 1870 bij stoker Van Houtryve besteld heeft, overeenkomt met hetgeen hij deze twee jaren in zijn schenkplaats aan zijn klanten verkocht heeft. We gaan er van uit dat een herbergier voor zijn jenever niet op verschillende leveranciers een beroep deed.

Aldus bekwamen we 61 herbergiers met het aantal door hen bestelde liters. De andere Brugse herbergiers (want er waren er in totaal 148 die in de periode 1868 - 1872 bij Van Houtryve hebben aangeklopt) zijn pas in 1870 of later klant geworden of hadden hun bestellingen reeds in 1869 of 1870 gestaakt. Waarschijnlijk hielden deze laatsten op met hun herbergiersberoep. Hoeveel jenever die 61 herbergiers in 1869-1870 gemiddeld per dag aan hun klanten serveerden, maakt volgende tabel duidelijk.

minder dan 1 liter/dag	14	22,9 %
tussen 1 en 1,5 liter/dag	16	26,2 %
tussen 1,5 en 2 liter/dag	10	16,4 %
tussen 2 en 2,5 liter/dag	4	6,5 %
tussen 2,5 en 3 liter/dag	3	5 %
tussen 3 en 4 liter/dag	11	18 %
meer dan 4 liter/dag	3	5 %
<hr/>		
totaal	61	100 %

In de helft van de herbergen (49,1 %) werd dus gemiddeld minder dan anderhalve liter jenever daags geschonken; veertien herbergiers verkochten zelfs minder dan 1 liter! Dit lijkt ons niet overdreven veel. Deze herbergiers konden er in elk geval niet rijk van worden, zeker wanneer men enkel jenever en niet terzelfdertijd bier verkocht. Herbergier Corselis - Claeys uit Rozendal, de straat waar ook onze jeneverstokerij gevestigd was, verkeerde in dat geval. Hij had in 1869 345 liters jenever besteld en zou dus ietsje minder dan 1 liter per dag verkocht hebben. In de patentregisters van 1869 staat deze persoon vermeld als "debitant in genever" en, wat ons niet kan

verbazen, hij werd getaxeerd in de laagst mogelijke belastingscategorie 14 B²⁴. Wanneer we de gegevens van B.S. Rowntree volgen en aannemen dat 1 glaasje jenever van plus minus 2 centiliter 5 centiem kostte²⁵, dan kan 1 liter jenever de herbergier bruto 2,50 frank opleveren. Daarvan moeten we de 1 frank (of iets minder) af-trekken die de herbergier zelf moest betalen voor de drank²⁶, zodat de kroegbaas op 1 liter jenever ietsje meer dan anderhalve frank winst kon maken²⁷. Men moet echter ook nog rekening houden met andere kosten zoals verlichting, verwarming, belastingen en dergelijke meer. Wie dus slechts 1 liter jenever daags verkocht zat in moeilijke papieren. Vele herbergen schonken uiteraard ook nog andere dranken, en niet weinigen hadden naast hun kroegje nog een nevenberoep.

De andere helft van de onderzochte herbergiers verkocht dan weer meer dan anderhalve liter daags en een niet onbelangrijke minderheid van 14 herbergiers (of 23 %) schonk elke dag meer dan 3 liter jenever uit. Absolute koploper in deze laatste categorie was herbergier Houtekeete, uitbater van de herberg "in 't Keuntje" op de Vismarkt, het trefpunt van het 19e eeuwse Brugs herbergleven. In 1869 bestelde hij bij Van Houtryve niet minder dan 3310 liter jenever, 66 liter anijs en 16,6 liter brandewijn, hetzij samen 3392,5 liter sterke drank of 9,2 liter per dag ! Ook de volgende jaren bleef het "Keuntje" een zeer druk bezochte herberg waar menige keel werd ge-laafd : 3746 liter sterke drank in 1870, 2506 liter in 1871 en 3677 liter in 1872 (pp. 130 - 230 - 313).

24. Stadsarchief Brugge (verder S.A.B.), *belastingen*, Kbt 184, nr. 1242.

25. B.S. ROWNTREE, *Comment diminuer la misère. Etudes sur la Belgique*, Paris, 1910, p. 427.

26. De prijs die de herbergiers aan Van Houtryve moesten betalen voor een liter jenever schommelde tussen minimum 75 centiem en 1 frank.

27. J. PHILODEME, *L'ennemi de l'ouvrier : le cabaret*, Liège, 1890, p. 85 kwam tot dezelfde conclusie : "Vous achetez un litre de genièvre à raison de 1 franc ; il est tantôt plus cher, tantôt moins cher. Je suppose que vous n'y versez point d'eau, que vous ne faites point d'autres mélanges... Vous trouvez dans votre litre d'alcool trente grands, soixante petits verres, quarante - huit verres, etc., vous les vendez à 5, à 10 centimes, vous aurez pour un litre, un bénéfice allant de 1 à 2 francs."

Nog enkele opmerkingen. Was, volgens onze steekproef, het jeneverdebit in de helft van de Brugse herbergen lager dan anderhalve liter daags (wat niet echt veel is voor de toenmalige drank bij uitsteking), dan mogen we toch niet vergeten dat er heel wat herbergen waren: zoals gezegd reeds 667 in Brugge in het jaar 1866, een cijfer dat de volgende jaren onafgebroken zou stijgen. En vele kleintjes maken een groot.

Bovendien zijn het omzetcijfers uit de jaren 1869-1870. Dit was nog maar het begin van wat een heuse alcoholplaag aan het worden was. Cijfers uit de jaren '90 van de vorige eeuw zouden ongetwij-

Afb. 2. De jeneverstokerij Van Mullem aan de Boninvest in 1885, toen de grootste in Brugge (Fotoverzameling Stadsarchief Brugge, z.nr.).

feld nog spectaculairder zijn. En uit het voorgaande moge eveneens duidelijk zijn dat, wat de sterke dranken betreft, jenever veruit de belangrijkste was²⁸. Sporadisch was er sprake van een paar tientallen liter anijs of brandewijn (een peulschil in vergelijking met de vele hectoliters jenever), andere dranken waren als het ware curiosa. Een opsomming van wat die andere gedistilleerde dranken konden zijn vinden we in de bestelling van voornoemde herbergier Houtekeete van 29 december 1868: behalve 387 liter jenever aan 75 centiem per liter diende Van Houtryve ook nog het volgende te leveren: 2 flessen punch aan 2 frank per fles, 2 flessen brand aan 1 frank per fles, 2 flessen crème d'anis aan 1,50 frank per fles, 2 flessen cuirasseau aan 1,50 frank per fles, 2 flessen crème de menthe aan 1,50 frank per fles en tenslotte 1 fles cognac aan 2,50 frank. Nog andere dranken die Van Houtryve - zeer sporadisch en dan nog meestal aan particulieren, niet aan herbergen - leverde waren fijne olie, rum, wijnazijn, groselle en rode en witte wijn.

3. Pogingen tot bestrijding van het alcoholisme

Dat het alcoholisme een sociaal probleem vormde kon niemand ontgaan. Er zijn dan ook enkele pogingen ondernomen om het overmatig drankgebruik te beperken, te beteugelen, zonder evenwel noemenswaardige resultaten te boeken. Te Brugge was men zeer vroeg met het stemmen van een verordening aangaande de bestrijding van de dronkenschap. Reeds op 4 mei 1860 besliste de gemeenteraad dat;

1. eenieder die in het openbaar dronken zou gevonden worden en aldus schandaal zou kunnen veroorzaken, onmiddellijk zou worden aangehouden en hetzij naar het politiebureau, hetzij naar zijn huis zou gebracht worden.
2. er zou, tenzij men kon bewijzen dat de dronkenschap onvrijwillig was, een proces-verbaal opgemaakt worden dat kon gevolgd worden door een boete van 3 tot 15 frank of een gevangenisstraf van 1 tot 5 dagen.

28. Naar de debiet in de Brugse herbergen van die andere belangrijke drank, het bier, hebben we het gissen. We zijn er niet in geslaagd de archieven van een of andere Brugse brouwerij op de kop te tikken.

3. de herbergier, die medeplichtig zou bevonden worden aan de dronkenschap, kon gelijkaardige boetes ondergaan²⁹.

Het alcoholisme was, zoals gezegd, toen nog geen echt sociaal probleem zoals het enkele jaren later wel zou worden. De verbruikscijfers laten toen nog geen onrustwekkende evoluties zien. Toch zullen zeker ook toen wel dronkaards rondgelopen hebben en sommigen werden zelfs, op basis van bovengenoemd gemeentelijk reglement, vervolgd. Alhoewel, de cijfers zijn niet spectaculair. Van 15 juni 1860 tot 31 januari 1862, dus op een tijdsspanne van anderhalf jaar, werden "slechts" 53 Bruggelingen wegens openbare dronkenschap vervolgd en veroordeeld. Niet minder dan 44 van die personen werden als "ouvrier" aangeduid en 3 als "ouvrière". Een vingervingwijzing dat het alcoholisme grotendeels gebonden was aan de werkende klasse, zoals M. Timmerman beweerde³⁰, hoewel de politie misschien minder makkelijk een vooraanstaand burger zou oppakken. De andere voor openbare dronkenschap vervolgte personen waren twee voerlieden, een molenaar, een schoenmaker, een herbergier en een kantwerkster³¹.

Door een arrest van het Hof van Cassatie van 26 januari 1863, dat de gemeenten de macht ontnam om de openbare dronkenschap zelf te vervolgen - de overtredingen veroorzaakt door dronkenschap mocht men wel bestraffen - kon dit reglement maar half uitgevoerd worden. Met name artikel 2, de boete, kon niet meer toegepast worden³². In de gemeenteraadszitting van 16 juni 1874 werd dan het reglement een ietsje aangepast zodat men van toen af weer boetes kon opleggen³³.

29. *Bulletin Communal*, 1860, pp. 339-362.

30. M. TIMMERMAN, *Op. cit.*, p. 342.

31. S.A.B., *Politiearchief* (verder P.A.), *Répression de l'ivrognerie 1860-1887*, Etat des personnes qui ont été poursuivies du chef de contravention au règlement sur la répression de l'ivrognerie, depuis la promulgation de ce règlement, 15 Juin 1860, jusqu'à ce jour."

32. *Bulletin Communal*, 1874, pp. 243-244.

M. Timmerman, *Op. cit.*, p. 311.

33. *Bulletin Communal*, 1874, p. 337.

Artikel 2 werd nu als volgt geformuleerd: "Si, dans cet état, il a causé du désordre, où s'il a été étendu par terre, ou marchant d'un pas chancelant, irrégulier, mal assuré de manière à être devenu une cause matérielle d'encombrement ou de danger aussi compromettant pour lui-même que pour la sûreté et la liberté de la circulation, il sera traduit devant le tribunal de simple police et puni, ..." Dit waren dan de overtredingen ten gevolge van dronkenschap die de gemeenten wel mochten bestraffen.

Op nationaal vlak werd heel wat langer gewacht om de dronkenschap via de wetgeving aan te pakken. Pas op 16 augustus 1887 werd een "Loi concernant l'ivresse publique" gestemd. Een langverwachte wet die openbare dronkenschap, vrijwillig of niet, bestrafte, alsook de herbergiers die drank schonken aan reeds dronken personen of aan minderjarigen (minder dan 16 jaar). Andere bepalingen waren het verbod van colportage of de verkoop van sterke dranken buiten herbergen, het verbod van drankverkoop in ontuchthuizen, de nietigverklaring van de herbergschulden van klanten (gericht tegen het gebruik van te drinken op krediet) en het verplicht uithangen van de wettekst in alle herbergen³⁴.

Deze gemeentelijke en nationale bepalingen tegen het drankmisbruik hebben hun doel, de vermindering van het alcoholisme, geenszins kunnen bereiken. Men bleef drinken. En het politieoptreden tegen de drinkebroers bleef ook niet onbesproken. Tot in de gemeenteraad toe werd er dikwijls beraadslaagd over het alcoholprobleem. Zoals in de zitting van 11 januari 1896 toen men naar aanleiding van een discussie over het budget van het Bureel van Weldadigheid op het thema van het alcoholisme en van het gebrekkig politietoezicht hieromtrent belandde. Volgende passus uit die discussie is illustratief :

"-M. Van Steenkiste : Ik ken daar niets van, maar ik weet genoeg dat er zatlappen bij de vrechte zijn die schreeuwen en tieren en nooit gestoord en worden. Wat ook wonderbaar is voor wien dagelijks op straat moet zijn, 't is van die zatlappen te zien komen uit de herbergen waar zij zich beschonken hebben. Hoeveel van die herbergen worden er vervolgd voor drank te hebben geschonken ?

- M. Ronse : Twee

- M. Cauwe : Twee in de laatste zitting

- M. Bon de Crombrughe : Twee in veertien dagen.

- M. Van Steenkiste : In veertien dagen ! Ik zou willen M. Cauwe eene uur zien staan op de vischmarkt... (gelach)

- M. Cauwe : Ik niet. (herhaald gelach)

- ...

34. *Pasinomie*, 1887, pp. 336-360.

- M. Goethals : ... *La proportion du nombre d'ivrognes comparé au nombre des contraventions, à charge de cabaretiers, donne la preuve de la négligence de la police*"³⁵.

De job van politieagent was trouwens niet steeds even makkelijk. Agent Valcke bijvoorbeeld werd op 18 augustus 1900 om 7 uur 's avonds naar de Vuldersstraat geroepen omdat een dronkaard aldaar voor heel wat heibel zorgde :

*"De agent is verplicht geweest den dronkaard naar het politiebureau te leiden, omdat hij hoegenaamd niet wilde zwijgen en naar huis trekken. Onderwege heeft H. hevigen tegenstand geboden, den agent gesmaad en stampen toegebracht. H.M., herbergier, wonende Twijnstr. 1, is den agent ter hulp gekomen en heeft den dronkaard helpen naar het bureau te leiden. Met dit te doen heeft H.M. niet al te wel gevaren want hij ook heeft verscheidene stampen bekomen en zijne wandelstok is door H. aan stukken gebroken worden"*³⁶.

Een andere mogelijke oorzaak van de somtijds nalatige politie wordt aangehaald door een klant van herbergier Karel Persoone. Diens automatische piano mocht niet meer bespeeld worden in zijn herberg in de Gentpoortstraat : een burenklacht sprak over te veel lawaai³⁷. Niet alleen Karel Persoone zelf maar ook een herbergklant gingen in de tegenaanval. Deze laatste beweerde dat al die praatjes slechts van *"wreede, kwaadaardige, eerlooze tongen, die hun evenaaste schandelijk vuilmaken"* komen. Eén van die lasteraars zou zelf een herbergier zijn die *"zelve op een zeer bedenkelijken voet berust. Want weet, Heer Burgemeester en Schepenen, dat hun huis een zedeloos huis is, de vergaderplaats van talrijke Uwer agenten die zij uitnodigt een glas bier te drinken, ten einde goed in hunne oogen te staan"*³⁸.

35. *Bulletin Communal*, 1896, pp. 8-9.

36. S.A.B., P.A., *Toelatingen en klachten, 1899-1914*, 10 september 1900. H.M. had enkele dagen daarvoor (22 augustus 1900) 3 frank schadevergoeding geëist.

37. S.A.B., P.A., *Danszalen en concertkoffiehuizen 1911-1912*, 1 juli 1911 en 2 augustus 1911.

38. *Ibid.*, 28 augustus 1911.

Blijkbaar hield de politie er in dit verband een eerder gezapige, paternalistische houding op na. Men begreep het wel, die dronkenschap. En pas wanneer men echt halsstarrig en koppig was, zoals de dronken H. uit het voorgaande voorbeeld, dan werd men vervolgd. Deze zekere mate van tolerantie werd, hoe kon het ook anders, door bepaalde personen in klachtenbrieven aan de kaak gesteld. De bewoners van het huis in de Langestraat naast de herberg "De Sirene" klaagden erover dat zij konstant door dronkaards werden lastiggevallen. Het ging zelfs zover dat "gisteren-avond om 9 ure met mijne vrouw mijn huis verlatende en mijne deur openende stonden wij aangezigt tegen aangezigt met een beschonken kerel die zijne vuiligheid tegen mijne deur deed, en dit gebeurd alles zonder dat zich daar een enkele politieagent daar omtrent bevind" ³⁹.

De wetgeving en haar eerder min dan meer strikte toepassing was echter niet het enige wapen in de strijd tegen het laat 19e-eeuwse alcoholisme. Vanaf 1878, met de oprichting van de "Association belge contre l'abus des boissons alcooliques", en zeker vanaf 1889, toen vele andere antialcoholbonden dit initiatief navolgden, kwam er een enorme sociale anti-alcoholbeweging op gang. Men wou onder andere het aantal herbergen, dat men als één van de hoofdoorzaken van het alcoholisme bestempelde, drastisch verminderd zien. Die matigheidsbeweging werd aanvankelijk in hoofdzaak gedragen door welgestelde burgerlijke groepen. Later volgde een zekere democratisering en voornamelijk volgende beroepscategorieën participeerden in die beweging: medische en juridische beroepen, staatsambtenaren, hoogleraars en onderwijzers, kleine en grote nijveraars en clerici ⁴⁰. Ook Brugge kende deze beweging. Na een aantal anti-alcoholvoordrachten, gehouden door E. Calmeyn, onderpastoor op de Onze-Lieve-Vrouweparochie, werd op initiatief van de dokter E. Van Steenkiste en E. Calmeyn, in de schoot van de katholieke Gilde der Ambachten, op 15 juni 1891 de "Brugsche Onthoudersbond" opgericht ⁴¹.

39. S.A.B., P.A., *Règlements 1869-1873*, 23 mei 1873.

40. M. TIMMERMAN, *Op. cit.*, pp. 175-260.

41. G. MICHIELS, *Uit de wereld der brugse mensen*, Brugge, 1978, p. 181. *Redevoeringen uitgesproken ter gelegenheid der Stichting van den Brugschen Onthoudersbond door den Eerw. Heer Em. Calmeyn en den Heer Hoogleraar Bouqué op 15 juni 1891*, Brugge, 1891, p. 1.

Afb. 3. De jeneverstokerij Verstraete aan de Langerei in 1880. Later werd deze overgenomen door de Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek. (Foto Stadsarchief Brugge, F0/C6)

De personen die het eerste bestuur uitmaakten vormen samen een perfecte illustratie van de kringen in dewelke de anti-alcoholprincipes het best floreerden :

voorzitter	E. Van Steenkiste, docter
ondervoorzitters	L. Moulaert, advocaat
	J. Van Mullem, onderwijzer
raadsleden	L. Maenhoudt, boekhouder
	V. Chielens, apotheker
	A. De Wynter, onderwijzer
	J. Perquy, handelsbediende ⁴² .

42. *Redevoeringen...*, p. 3.

De "Onthoudersbond" wou in essentie een grotere welvaart bewerken, en dit zowel op lichamelijk, stoffelijk en zedelijk vlak. Het middel daartoe was "*gematigdheid in bier en volledige onthouding van al wat druppel is, van allen korten drank*"⁴³. Om bij de leden de afschuw van jenever aan te wakkeren werden allerhande vlam-mende betogen gehouden. De Gentse hoogleraar en geneesheer Bouqué sprak tijdens de stichtingsvergadering van de "Brugsche Onthoudersbond" als volgt :

*"Wanneer men den schedel van eenen mensch, die in dronkenschap gestorven is, met hamer en beitel openkapt, ontsnapt er een sterke alkoolgeur, en als men er een fosfoorstekje aan steekt, ziet men somtijds die hersenen vuur vatten. Door dien overvloed van alkoool waarin de hersenen zwemmen, wordt de mensch onbekwaam een gezond begrip te vatten of te vormen, een oordeel te vellen of gelijk welk vraagstuk op te lossen. De dronkaard vlucht alle geestelijke inspanning"*⁴⁴.

Behalve allerhande redevoeringen hield de Bond ook nog een grote propaganda voor haar anti-alcoholstrijd. Ze gaf zelfs, vanaf oktober 1892, een eigen (maand) blad uit : het "Onthoudersblad van West-vlaanderen", een a-politiek blad waarin men steeds dezelfde anti-alcohol-refreinen kon lezen⁴⁵.

Welke de preciese sociale impact was van die beweging, die haar activiteiten eigenlijk pas goed begon toen de grote alcoholplaaq reeds op haar einde liep, is zeer moeilijk na te gaan. Zeker is wel dat de grote meerderheid van de Bruggelingen de herberg boven de Onthoudersbond verkozen. Toch kende de Bond wel een paar honderd leden. In oktober 1891, dus enkele maanden na de stichting, zou de Bond in Brugge zelf reeds 209 leden geteld hebben⁴⁶, en tijdens de 19de vergadering, op 18 juni 1894, kon men triomfante-

43. *Ibid.*, p. 2. De naam "Brugsche Onthoudersbond" is eigenlijk misleidend. Onthouders eisten namelijk strikte geheelonthouding van alle alcoholische dranken, dus ook van bier. Matigheidsbonden verboden enkel het gebruik van gedistilleerde dranken ; het matig drinken van bier en wijn stond men toe.

M. TIMMERMAN, *Op. cit.*, p. 200.

44. *Redevoeringen...*, p. 7.

45. R. VAN EENOO, *De pers te Brugge : 1792-1914. Bouwstoffen*, Leuven - Paris, 1961, p. 124.

46. GVB, 21.10.1891/2,B.

lijk uitroepen dat “*onze stad meer dan 1000 leden telt, welke nooit meer het afschuwelijke vocht aan hunne lippen brengen*”⁴⁷. Het is overigens veelbetekenend dat die vergadering, alsook heel wat vorige vergaderingen, plaats greep in het lokaal van de “Parijssche Halle”, een herberg ! Het is illustratief voor de plaats van de herberg in het 19e-eeuwse Brugge, dat zelfs diegenen die pleitten voor een drastische vermindering van het aantal herbergen, er toch blijkbaar geen graten in zagen om in een herberg te vergaderen.

47. GVB, 20.06.1894/2,B.

